

Олександра Скидан

**ПІДТЕКСТ У СМИСЛОВОМУ ПОЛІ НОВЕЛИ МИХАЙЛА
КОЦЮБИНСЬКОГО “INTERMEZZO”**

Стаття присвячена проблемі підтексту у смисловому полі новели М. Коцюбинського “Intermezzo”. Детально розглядаються три основних підтексти: психологічний, соціально-політичний та культурний.

Ключові слова: імпресіонізм, підтекст, новела.

The article is devoted to the problem of implication in the semantic field of short story of Mihayla Cotsyobinscogo “Intermezzo”. In detail the three are considered basic types of implications: psychological, socio-political and cultural.

Keywords: implication, impressionism, short story.

Бурхливий період на межі ХІХ — поч. ХХ століть народив багатьох талановитих українських письменників, серед яких Іван Франко, Леся Українка, Володимир Винниченко, Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський. Саме Михайлу Коцюбинському належить велика роль в оновленні української літератури. Митець прагнув органічного поєднання європейського естетизму з властивим українській літературі служінням народу. Тому закономірним видається його звернення саме до імпресіонізму. Риси імпресіонізму проникають в українську літературу наприкінці ХІХ ст., коли вона дедалі більше тяжіє до психологізму, до художніх прийомів, що найглибше передають людські стани та настрої. В українській літературі імпресіоністичне письмо властиве творам В. Стефаника, О. Кобилянської, Г. Косинки, окремим — М. Хвильового, В. Винниченка, А. Головка.

Глибоко імпресіоністичною є новела “Intermezzo”, написана Михайлом Коцюбинським в 1908 році. В ній письменник висловив своє ідейно-естетичне кредо. Багато літературознавців зверталися до вивчення цієї новели, а саме: Ю. Б. Кузнецов (“Художня деталь як стильова ознака новел М. Коцюбинського”, “До проблеми вивчення стилю М. Коцюбинського”), В. Агеєва (“Українська імпресіоністична

проза. М. Коцюбинський, Г. Косинка, А. Головка”), Н. Калениченко (“Особливості творчого методу і стилю М. Коцюбинського”), Л. Новікова (“Імпресіонізм новели Михайла Коцюбинського “Intermezzo”). Юрій Кузнецов досліджував деталь як мікрообраз, який є елементом художнього цілого. Ця деталь, на думку дослідника, може бути речовою, пейзажною, портретною, але вона в кінцевому підсумку служить письменнику для розкриття психології характеру. Літературознавець у статті “Художня деталь як стильова ознака новел М. Коцюбинського” звертає увагу на те, що М. Коцюбинський виробив власну творчу манеру, яка “значною мірою відмінна як від попередньої реалістичної традиції, так і від стильової манери інших сучасних йому новелістів” [4, 233]. Н. Калениченко звертає увагу на творчий метод та неповторний стиль М. Коцюбинського. Л. Новікова в статті “Імпресіонізм новели Михайла Коцюбинського “Intermezzo”” зазначає, що елемент контрасту в новелі є ознакою психологічного імпресіонізму.

Таким чином, можна стверджувати, що новела дістала належну оцінку, але проблема підтексту, хоча дослідники і зверталися до нього, по суті коцюбинськознавцями, зокрема стосовно “Intermezzo”, спеціально не ставилася і не досліджувалася. Разом з тим, очевидною є її актуальність. У зв’язку з цим виникає необхідність конкретизувати поняття підтексту.

У “Літературознавчому словнику-довіднику” знаходимо таке тлумачення даного поняття: підтекст — прихований, внутрішній зміст висловлювання. Підтекст існує тільки в зв’язку з вербально вираженим змістом, супроводить і водночас частково чи повністю змінює його....” [5, 315]. В. М. Лесин та О. С. Пулинець у “Словнику літературознавчих термінів” стверджують, що підтекст “...в театральному мистецтві — той особливий внутрішній зміст тексту драматичного твору, який розкривається актором у грі (рухи, міміка), в паузах” [6, 315]. Звідси випливає, що підтекст використовується не тільки в художніх творах, а й в театральному мистецтві, де він відіграє одну з важливих функцій передачі потрібної інформації глядачам. “Драматург, прагнучи до максимальної конденсованості мови персонажів, мусить зважити на закони театального втілення п’єси, створювати можливості для “другого плану” ролі, як висловлювався В. Немирович-Данченко, для підтексту” [6, 316]. Підтекст допомагає виразити справжні наміри й потаємні думки дійових осіб, які не видно без-

посередньо з розмови. Підтекст використовується в розмовній мові (“Такий вже розумний, що далі й нікуди!”), в журналістиці. “Підтекстом можна грати в журналістському інтерв’ю, направляючи бесіду в потрібний напрямок. Він, перш за все, залежить від таких прийомів, як замовчування чи ілюзія. Але при неправильному використанні підтексту він стає “неврівноваженим” та веде до смислових, логічних помилок” [7, 26]. Типовий зразок прихованого смислу знаходимо в жанрі байки та казки. Про твори з виразним домінуванням підтексту часто говорять, що вони написані “езопівською мовою”, тобто мовою давньогрецького байкаря Езопа. Особливо характерним є підтекст для психологічної новели, психологічної драми, для циклу ліричних творів.

Н. В. Муравьова в статті “Культура речи. Подводное течение подтекста” зазначає, що підтекст — це “підводна течія, яка невідома, але існує. Підтекст може привести до переповнення тексту” [7, 57]. Як бачимо, письменники використовують підтекст для вираження своїх думок, поглядів, переконань, які не можуть передаватися словами. Підтекст не виникає за бажанням автора, він може бути внутрішньо, так би мовити, структурно необхідний для зрозуміння задуманого митцем.

Дуже вдало висловився з приводу підтексту літературознавець Лев Озеров: “Підтекст — це глибина тексту. Турбота про підтекст — це насамперед турбота про текст” [9, 17]. Існують й інші варіанти визначення поняття “підтекст”, наприклад: “Підтекст часто сприймається спрощено, як певне замовчування, як гра в піжмурки з читачем, не викликана внутрішніми потребами сюжету, розвитком образу, особливостями художнього методу письменника” [9, 89].

Особливо яскраво виявляється підтекст в прислів’ях та ідіоматичних зворотах, в яких пряме значення слів і їх значення у фразі не тотожні (народитися в сорочці, мати зуб на когось).

Новела “Intermezzo”, на перший погляд, складна й незрозуміла, адже сюжет твору зводиться до розповіді про героя, який втопився, виїхав на природу, поспостерігав за сонцем, нивами, жайворонком, собаками, зустрів людину, поспілкувався і знову повернувся до міста. Зрозуміло, що такий сюжет твору потребує певного “ключа”, який би розшифрував глибокий підтекст твору.

Таких своєрідних “ключів”, тобто підтекстів, визначають три —

психологічний, соціально-політичний та культурологічний підтексти, які взаємопов’язані та передають прихований смисл цієї новели.

Безумовно, дана новела має глибокий психологічно-філософський зміст. Психологічний підтекст — це те, що насправді хоче сказати підсвідомість. Саме через елементи психологічного аналізу ми розуміємо душевний стан ліричного героя, його приховані думки та мрії. Прихований смисл новели відкривається читачам тільки після розуміння стану душі письменника. Адже митець прагнув зобразити внутрішній, душевний біль ліричного героя, котрий втомився від повсякденного життя і, передовсім, від власної, як йому здається, байдужості, неможливості допомогти людям у складний суспільно-політичний момент. Новела “Intermezzo” носить автобіографічний характер. На автобіографізмі новели “Intermezzo” наголошував сам М. Коцюбинський через півтора року після його відвідин кононівських полів в листі до Є. Чикаленка. Листи М. Коцюбинського цього періоду дають багатий ілюстративний матеріал для осмислення духовного життя письменника періоду революції 1905 — 1907 років, столипінської реакції. Те тривожне чекання хоч якихось змін в суспільно-політичному житті в країні відбилося у внутрішньому драматизмі й психологізмі творчості письменника.

На початку новели ліричний герой втомився від повсякденного життя, клопотів, переживань, а головне — від людей. Цей стан можна визначити як повне моральне збайдужіння до людей, що несуть до нього свої болі. Душа стомилася сприймати накопичений за роки біль. В образі ліричного героя автор уособлює стан тогочасної інтелігенції, її зневіреність у справедливості, вірі у краще майбутнє для всього народу. Михайло Коцюбинський зумів емоційно точно передати стан душі тогочасної інтелігенції, яка стомилася від постійних суспільних негараздів: “Мене втомили люди. Мені докучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться і сміять” [2, 269]. Психічний стан ліричного героя в новелі Коцюбинського напружений, його душа утомилася. Ми бачимо надломлену, стомлену життєвими труднощами людину у кризовий період, коли песимізм примусив покинути місто, щоб усамітнитися. Здається читачам, що якби герой не вирішив спакуватись і поїхати в село для одужання, то він, напевно б, не витримав, зламався. Його душа та тіло просто потребували вже відпочинку від оточуючих його людей. Все це можна

вилікувати, тільки потрібно взяти відпочинок для стомленої душі, а саме — інтермеццо. Але разом з тим ліричний герой переймається чужими бідами, він не може існувати самотійно від людей: “Я не можу бути самотній” [2, 268]. Саме за допомогою психологічного підтексту, який прочитується в новелі, читач зрозуміє настрій героя, його потреби в спочинку душі. Для цього автор відправляє свого героя в село. Саме там, у селі, герой ніби одужує, це його космос, його бажання спокою, бо тільки так може вилікуватися душа: “Я тепер маю окремий світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини — одна зелена, друга блакитна — й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там ходжу і шукаю спокою” [2, 269]. Мотиви самотності, відчуження, прагнення до спокою і очищення в новелі передаються за допомогою підтексту.

Психологічний підтекст яскраво видно тоді, коли герой перебуває наодинці з природою. Елементи пейзажу, зображені М. Коцюбинським, виліковують ліричного героя від страшного, бездушного міста... Він прагне, аби навіть тінь не завадила його спілкуванню з природою: “Раптом все гасне, вмирає. Здригаюсь. Що таке? Звідки? Тінь? Невже хтось третій? Ні, тільки хмарка” [2, 270]. Самотність як складова ланка психології допомагає видужати ліричному герою. Психологічний підтекст несе в собі перш за все розуміння психічного стану ліричного героя, а отже й розуміння самої ідеї новели, того, що прагнув показати письменник.

З психологічним яскраво сплітається соціально-політичний підтекст, який розкриває читачам соціальну несправедливість тогочасного життя. М. М. Коцюбинський не міг стояти осторонь, не вболівати за долю рідного краю. Він, як й інші представники тогочасної інтелігенції, намагався підтримати українців, допомогти вижити та не залишити віри в краще майбутнє.

Саме відображення того болю за долю України ми знаходимо в новелі “Intermezzo”. Тут яскраво змальована соціально-політична панорама життя української інтелігенції та простого народу. В глибині тексту ми прочитуємо ставлення митця до подій, що відбуваються. Людина в тогочасному суспільстві не цінувалася, з її думками та мріями ніхто не рахувався. Навпаки, інакомислячих не любили, морально та фізично знищували. Людське життя залежало від політичної ситуації, а не від самої людини. Ліричний герой, змальований М. Коцю-

бинським в новелі “Intermezzo”, втомившись від несправедливості, жорстокості того світу, їде в сільську місцевість для оновлення душевних сил. Він сподівається, що там, серед степу, хоч ненадовго залишиться один. Завдяки соціально-політичному підтексту читач розуміє, що для правлячої верхівки нічого не значить маленьке село, в якому опинився ліричний герой: “Що значить для тої сили оті хатки? Нічого. Зіллються над ними зелені хвилі й поглинуть. Що значить для них людина? Нічого” [2, 270]. Під словом “сила” автор намагається показати читачам ту правлячу верхівку, яка несла в українські домівки лихо та намагалася керувати людьми. Для цієї “сили” народ практично не існував. Письменник виступає проти морального знищення українського народу, який натерпівся від тієї “сили”. В цій цитаті ми знаходимо зв’язок соціально-політичного та психологічного підтекстів. Вони взаємопов’язані та доповнюють один одного. Це допомагає читачам гостріше відчувати та зрозуміти першозадум автора — показати свій душевний біль та політичну ситуацію в країні.

Останнім імпульсом в одужанні ліричного героя стає його зустріч з селянином: “Ми таки стрілись на ниві — і мовчки стояли хвилину — я і людина. То був звичайний мужик” [2, 274]. М. М. Коцюбинський протиставляє двох героїв новели: міського інтелігента й простого селянина. Вони обоє політично обізнані, що сприяє їхній розмові про соціальне становище людей в умовах тогочасного режиму. Селянин усвідомив, що голими руками землю узяти не можна. За участь у спробі здобути землю він відсидів рік у тюрмі, а тепер знаходиться під наглядом станового. Ця зустріч допомогла ліричному герою побачити страждання мільйонів людей. Драматична напруженість розмови розкриває соціально-політичний підтекст новели. Митець змальовує жінок, які “вертають з чужої роботи, брудних, негарних, з обвислими грудьми, кістлявими спинами... блідих жінок у чорних подертих запасках, що схилились, як тіні, над коноплями... працюючих дітей всуміш з голодними псами...” [2, 274].

Розмова, що підкреслюється схвильованою повторюваністю слів головного героя “Говори, говори”, яскраво відображає ставлення керуючої верхівки до суспільства, до окремої людини: “Раз на тиждень б’ють людину в лице” [2, 275]. Драматично напружена розмова завершується вираженням рішення митця: “Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає...”.

Соціально-політична ситуація, змальована в новелі, допомагає читачам проникнути в ті часи та зрозуміти страждання людей. Саме через прихований зміст, тобто через підтекст, читач розуміє наміри автора. Соціально-політичний підтекст розкриває точніше й глибше тогочасну політичну ситуацію та буття у ній українського народу.

Ліричний герой був досить обдарованою особистістю, і хоча письменник не вказує на вид його діяльності, читач розуміє, що він — людина культури, митець. Невипадково важливу роль у творі грає культурний підтекст. Він яскраво розкривається на початку твору.

Новела М. Коцюбинського “Intermezzo” є виразним модерністичним твором і написана вона у період становлення українського модернізму, тому невинково відповідна культурна ситуація знаходить у ній своєрідне і художньо доцільне зображення. У тексті ми бачимо тільки окремі штрихи, а основне навантаження переноситься саме на підтекст. Виразним у цьому плані є початок твору, коли герой їде в село, і в потоці його думок вирізняється кілька можливих варіантів виходу із ситуації: “Хто дасть мені втіху бути самотнім? Смерть? Сон? Як я чекав їх часом!” [2, 266]. Ці думки не є випадковими, адже сон і смерть — одні з провідних мотивів тогочасної літератури. Тобто, по суті, бачимо, що свідомість героя чи то є під владою культурних стереотипів, а чи то він сам як митець є творцем цих стереотипів.

Культурні цінності ліричного героя передаються через культурний підтекст. У тексті ми зустрічаємо музичні терміни “жіноче контральто”, “симфонія”, “оркестр”, “дирежер”. Даний перелік свідчить про неабияку обізнанність героя з музикою.

Підсумовуючи, слід наголосити, що новела “Intermezzo” М. Коцюбинського є видатним твором української літератури. Вона достатньо складна для сприймання, через те обов’язково слід розглядати смисли твору через підтексти: психологічний, соціально-політичний та культурний. Названі підтексти допомагають зрозуміти першозадум М. Коцюбинського, його прагнення показати соціально-політичну ситуацію в країні, психологічний стан тогочасної інтелігенції, а також культурні цінності ліричного героя. В тексті немає жодного зайвого слова. І те, що сказане в прямому тексті, і в підтексті, і те, що взагалі не сказане, — все вмотивоване художньо-естетичним змістом твору, складає цілісну симфонію.

Список використаних джерел

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. за ред. Марії Зубрицької. — Львів, 2002. — 831с.
2. Коцюбинський М. М. Твори: В 7-ми т. — К., 1974. — Т. 5. — С. 274.
3. Кузнецов Ю. Б. До проблеми вивчення стилю М. Коцюбинського // Рад. літературознавство. — 1988. — № 3. — С. 41-53.
4. Кузнецов Ю. Б. Художня деталь як стильова ознака новел М. Коцюбинського // Індивідуальні стилі українських письменників ХІХ — поч. ХХ ст. Збірник наукових праць. — К.: Наукова думка, 1987. — С. 233 — 262.
5. Літературознавчий словник-довідник. — К.: Академія, 2006. — 751с.
6. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. — К.: Рад. школа, 1971. — 485 с.
7. Муравьова Н. В. Подводное течение подтекста. — М.: Знание, 1987. — 245с.
8. Озеров Л. В мастерской стиха. — М.: Знание, 1968. — 265с.
9. Сильман Т. Подтекст как лингвистическое явление // Филолог. науки. — 1969. — № 1. С. 84 — 89.